

ERZİNCAN AĞIZLARINDAKİ *OTUR-LAN-* VE *SUVAR-LAN-* ÜZERİNE

Arzu Sema ERTANE BAYDAR*

Geliş Tarihi : 19.10.2016

Kabul Tarihi: 29.12.2016

Öz

Türkçede konuşma dilinin etkisi ya da örneksime / bulaşma / analogi vb. nedenlerden dolayı bazı eklerin normal kullanımlarının dışına çıktıkları, bunlardan bazılarının sadece ağızlarda bulunduğu, bazılarının da standart dilde yer bulduğu bilinen bir durumdur.

Erzincan ve yöresi ağızlarında da bu tür kullanılışlarla karşılaşmaktayız. *otur-lan-* ve *suvar-lan-* fiilleri bunlardan bazılarıdır. *otur-* ve *suvar-* fiilleri isimden fiil türeten *+lan-* ekini almaktadırlar. Bu normal şartlarda olmaması gereken bir durumdur. Çünkü *+lan-* birleşik eki Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen bir ektir. Ancak Erzincan ağızlarında bu türlü kullanılışlara rastlamaktayız.

Bu çalışmada Erzincan ve yöresi ağızlarında sıklıkla rastladığımız bu tür kullanılışlar ele alınacak ve bunların sebebi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzincan ve yöresi ağızları, *otur-lan-*, *suvar-lan-*, *+lan-* eki.

ON ERZİNCAN DIALAECTS *OTUR-LAN-* AND *SUVAR-LAN-*

Abstract

It is widely known that the effect of spoken Turkish, due to analogies, some affixes are misplace or misused and these mistakes are found sometimes in dialects or some are heard in standard Turkish.

These types of usages are encountered in dialectes used in Erzincan or in the vicinity of Erzincan. The verbs *otur-lan-* and *suvar-lan-* are two of them. *Otur-* and *suvar-* take the suffix *+lan-*, which makes gerund. This type of usage is not seen in standard language because *+lan-* is used with nouns base and stem. However, we often see the use of this affix in Erzincan dialect.

The present study is to reveal such usages frequently seen in Erzincan dialect of Turkish and in the vicinity of Erzincan and the reason for such usages will be questioned.

Key Words: Erzincan and the vicinity dialects, *otur-lan-*, *suvar-lan-*, *+lan-* affix.

Giriş

Hem standart Türkçede hem de ağızlarda sıra dışı bazı ek kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu durum bazen bir ekin işlevini artırmasıyla bazen de bir ekin işlevinin yetersiz kalmasıyla ya da isimlere gelen bir ekin fiillere de gelmesi vb. şekillerde

* Doç. Dr.; Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, arzusemabaydar@windowlive.com

olabilmektedir. Eklerin bu türlü kullanımları tuhaf gibi görünse de dilin kendi işleyiş mantığı içerisinde bu durumların bir nedeninin olması gerekmektedir.

Erzincan ve yöresi ağızlarında da *otur-lan-* ve *suvar-lan-* kelimelerinde böyle istisnai bir durumla karşılaşmaktadır. Bu sıra dışı kullanılışların elbette bir açıklamasının olması gerekmektedir. Çalışmada bu kullanılışların nedenleri tartışılacak ve varılan sonuç dikkatlere sunulacaktır.

otur- fiili ile *su+* ismi Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren takip edilebilen iki kelimedir. *otur-* fiili *olur*¹ şekli ile ve *su+* ismi de *sub* şekliyle Köktürkçe dönemine ait metinlerde görülmektedir. Köktürkçeden itibaren de bu kelimeler değişik şekillerde takip edebilmektedir.

olur- fiilinin aslında bir gövde olduğu hemen dikkatleri çekmektedir. Ancak bu kelimedeki çatı eki pekiştirme işlevinde kullanılmıştır. Türkçede bu tür kullanılışların olduğu da araştırmacıların malumudur. *ko-d-* < *ko-* (*koy-*), *to-d-* < *to-* (*doy-*) vb. yapılarda da *olur-* fiilinde olduğu gibi pekiştirme işlevli ekler vardır.²

olur- fiilinin *oltur-* ~ *oldur-* şekli de daha sonraki dönem metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu da kelimenin aslında bir gövde olduğunu net olarak ortaya koymaktadır.

su+ ismi de aynı *otur-* fiili gibi Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren takip edilebilen bir kelimedir. Köktürkçede *sub* şeklinde karşımıza çıkan kelimeye Uygur Türkçesinde *suw* / *suv* ve yine Karahanlı Türkçesinde de *suw* şeklinde rastlamaktadır. Daha sonraki dönemlerde de sondaki çift dudak /w/ sesinin normal olarak kelime sonunda düşmesi ile kelime bugünkü şeklini almıştır. Çünkü /w/ çift dudak ünsüzü /u/ da yuvarlak bir ses olduğu için /w/ sesi ya düşer ya da diş-dudak /v/ sesine dönüşür. Burada düşmüştür.

Erzincan ve yöresi ağızlarında çok sık kullanılan *otur-lan-* ile *suvar-lan-* fiillerinin nasıl oluştuğu hakkındaki düşüncelerimizi açıklamadan önce *otur-* ve *suvar-* fiilinin mevcut kaynaklarda hangi şekillerde geçtiklerine birkaç örnek verelim:

otur-

oltur ~ *oldur-* (DLT Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 775).

oltur- (NF Ata, 1998: 329-330).

¹ Clauson da eserinde kelimenin Uygurcada ve Uygurcadan önceki dönemlerde *olur-* şeklinde olduğunu kaydetmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sir Gerard Clauson (1972), *An Etymological Dictionary of Pre – Thirteenth – Century Turkish*, Oxford, s.150-151.

² Ercilasun *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*'nde *ko-d-*, *to-d-*, *ı-d-* kelimelerindeki *d*'lerin bugün *y*'ye döndüğünü ve pekiştirme işlevinde olduğunu ifade etmiştir. bk. Ahmet Bican Ercilasun (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay., s.183. Ercilasun'un ifadesi de bu ekin yapım eki işlevinde kullanılmadığını doğrulamaktadır.

oturmak (oltur-) (KT Yavuzarslan 2015: 947).

=ET. *oltar-* ~ (KT., Uyg.); *olur-* ~ *olğur-* (EUTS, 141); ~OT. *oltur-* ~ *oldur-* (DLT); Uyg.: *olğurt-* ‘*otur-mak*’; CC.: *olur-* = *oltur-*; *olturğuş* ‘*oturak*’

İKPÖ: *olur-* = *olğur-* (ES Gülensoy, 2007: 636-637).

Kelime *Derleme Sözlüğünde* *oturmak* şeklinde geçmektedir (Derleme Sözlüğü 1993: 3278). *Tarama Sözlüğünde* ise kelime madde başı yapılmamıştır.

suvar-

suwgar- (DLT Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 837).

suwar- ~ *suwğar-* (NF Ata, 1998: 384).

suvarmak (KT Yavuzarslan, 2015: 1109).

suvar- (ES Gülensoy, 2007: 817).

Tarama Sözlüğü de *suvar-* kelimesine yer vermiştir. Kelime *suvarmak* (*sıvarmak*) şekliyle bu sözlükte geçmektedir (Tarama Sözlüğü 1996: 3594-3598).

Kelime *suvarmak* (*su virmek*) şeklinde *Derleme Sözlüğünde* de madde başı yapılmıştır (Derleme Sözlüğü, 1993: 3702).

suvar- kelimesi bu şekliyle *Türkçe Sözlük*’te de yerini almıştır (Türkçe Sözlük, 2005: 1824).

Söz konusu bu kelimelerin şimdiki kullanım şekillerini almalarında araştırmacıları tereddütte bırakacak bir durum yoktur. Ancak bunların Türkçenin öteden beri isimlerden fiil türeten ve en sık kullanılan eklerinden biri olan +*lan-* ekini almaları izaha muhtaçtır.

Erzincan ve Yöresi Ağızlarının sözlük bölümünde ne *otur-* ne de *oturlan-* fiili madde başı yapılmıştır. Çalışmada *suwar-* kelimesi madde başı yapılmış; ancak *suvar-lan-* kelimesine rastlanılmamıştır (Sağır, 1995: 426). Kelime *Erzincan Masallarında* da *suvarmak* şeklinde geçmektedir (Kara, 1996: 621).

otur- fiili burada alışılmışın dışında bir ek almıştır. Normalinde *otur-t-*, *otur-t-tur-* vb. şeklinde çatı eklerini alabilen kelime +*lan-* isimden fiil türeten birleşik ekini de almıştır. Bu durumun olabilmesinin bir nedeni şudur diye düşünmekteyiz.

otur- fiili her ne kadar ek almışsa da aldığı ek pekiştirme işlevindedir. Bu ekin kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik yapmadığı da ortadadır. Kelimedeki ek, bir çatı eki işlevinde değil de pekiştirme amaçlı kullanılınca, bir çeşit geniş zaman sıfat fiili gibi algılanmış

ve ardından +lAn- eki getirilmiştir diye düşünülebilir. Yani *oltur-* / *olur-* / *otur+** buradan *otur+lan-** şekli oluşmuştur diye değerlendirilebilir. Bunu *suvar+lan-** da desteklemektedir.³ Çünkü *suvarlan-* fiilinde sıfat fiile şekilce benzeyen isimden fiil türeten +Ar < +A-r birleşik eki vardır. Bu yüzden de bu kelimelerdeki ekler (*otur-* daki çatı eki, *suvar-* daki isimden fiil türeten ek) sıfat-fiil eki olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı *otur-* ve *suvar-* fiillerine isme gelen yapım eki getirilmiştir denilebilir. Hatta Erzincan ve yöresi ağızlarında ve Erzurum ili ağızlarında bunlar gibi /r/ sesi ile biten başka kelimelere de bu ek getirilmektedir: *ayrılan- Ayrı odamız var odamıza getürdük. Ey eyi geçiniyeler. Hep ayırlandılar.* (Sağır, 1995: 136-351), *ayrılan-, götürlen-, süpürlen-, yuğurlan-.*⁴ Bu örnekler de bu ihtimali desteklemektedir. Ancak mesele bu kadar basit değildir. Çünkü Erzincan ağızlarında /r/ sesi ile bitmeyen kelimelere de +lAn- eki getirilebilmektedir: *ezillen- Bêle olacağ. Bu ezillenecek., değışlen- Esgî zengünnük, esgî din. Şindi değışlendi* (Sağır, 1995: 136-296-355) gibi. Özellikle de *değışlen-* fiili Erzincan ağızlarında sıklıkla kullanılmaktadır.

Erzincan ağızlarında çok sık kullanıldığı bilinen ancak Erzincan ve Erzurum ağızları çalışmalarında yer almayan *oturlan-* ve *suvarlan-* fiilleri dışındaki yukarıdaki fiiller söz konusu çalışmaların *Fiilden Fiil Türeten Yapım Ekleri* başlığı altında bulunmaktadır.

Çalışmanın başında amaç sadece *oturlan-* ve *suvarlan-* fiilleri üzerinden konuyu ele almak iken çalışma sırasında aynı yapılı diğer örneklere de ulaşıncaya çalışma bu fiilleri de kapsamıştır. Yine bu çalışma *oturlan-* ve *suvarlan-* fiilleri üzerine oturtularak -diğer fiilleri de kapsayacak şekilde- bu durum izaha çalışılmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi +lAn- eki ilk bakışta bir sıfat-fiil eki üzerine getirilmiş gibi görünse de bu türlü kullanılışların nedenini açıklamakta bu tespitin yeterli olmayacağı kanaatine varılmıştır. Bunun dışında da en güçlü ihtimal olan örneksime / bulaşma / analogi kalmaktadır. Yani örneksime yoluyla ve elbette konuşma dilinin de etkisiyle isimlerden fiil türeten bir ek olan +lAn- ekinin fiillere de getirildiği düşünülmektedir. Örneksime hakkında önemli olduğu düşünülen bilgiler aşağıda verilmiştir:

Örneksime, iki şey arasındaki bilinen bir benzerlikten henüz bilinmeyen bir benzerliğe ulaşma yoludur. Dilde var olan bir ses, biçim, birleşik söz veya söz dizimi yapısına benzetilerek, bu yapı örnek alınarak, yeni biçim veya söz dizimi yapılarının elde edilmesine örneksime denir. Örneksime, dil kurallarının temelidir (Karaağaç, 2013: 624-626). Karaağaç (2013: 626),⁶ daha sonra örneksime maddesini *Gerçek örneksime* ve *Yanlış örneksime* diye ikiye ayırmış ve

³ Bunu destekleyen bir kelime de *belir-* fiilidir. Bu fiil de isimlere gelen ekleri alabilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Nevzat Özkan (1999), “İsme Gelen Ekleri de Alabilen Bir Fiil Gövdesi: *belir-*“, *TDAY Belleten* (1996), Ankara: TDK Yay., s.213-220.

⁴ Gemalmaz bu örneklerin yanına *birçok yerde* diye de not düşmüş; yani bu kelimelerin Erzurum ağızlarında çok sık kullanıldığını ifade etmiştir. bk. Efrasiyap Gemalmaz (1995), *Erzurum İli Ağızları*, 2. bs., Ankara: TDK Yay., s.258.

konumuzla ilgili olan *Yanlış örneksene* hakkında da Őunları söylemiştir: *Genellikle dilin sözlü ve dolayısıyla hızlı kullanımında ortaya çıkan yapılarıdır. Sözlü dilde, yeni bir anlatım birimine duyulan anlık ihtiyaçlarla ve yanlışlıklar sonucu ortaya çıkan yapılarıdır. Bu yapıların dilin öz geleri arasında olanları, zaman zaman kalıcılaşıp sözlüğe de girebilmektedirler.*

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere örneksene / analogi / bulaşma dilde çok sık karşılaşılan bir durumdur. Kimi zaman bu örnekseneler *gerçek* kimi zaman da *yanlış* Şekillerde ve çok değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde *ortam, eşit, bağımsızlık, özgür koşut* vb. kelimeler yanlış örneksene yoluyla oluşturulmuşlar ve bunların çoğu da dilde kalıcı olabilmislerdir.⁵ Erzincan ve yöresi ağızlarında görülen ve çok sık kullanılan *otur-, suvar-, değiş-, konuş-* gibi kelimelere isme gelen +*lan-* ekinin gelebilmesini nedeninin de örneksene olduğu düşünölmektedir.

Sonuç

Türkçede pek çok nedenden dolayı alışılmışın dışında ek kullanımlarına rastlanılabilmektedir. Bunlardan bazıları sadece ağızlarda kullanılırken bazıları standart dilde de yer bulabilmektedir. Bu türlü kullanılışlar ister ağızlarda ister standart dilde olsun bunların dilin kendi iç işleyiş mantığı içerisinde bir nedeni vardır. Erzincan ve yöresi ağızlarında da isimden fiil türeten +*lan-* ekinin fiillere de geldiği sıkça görülen bir durumdur. Bizce bu durumun nedeni örneksenedir. Dilin en önemli özelliklerinden biri olan örneksene ile çeşitli kelimeler türetilmektedir ve dil bu yöntemle sıkça başvurmaktadır. Ancak bu örnekseneler bazen doğru bazen de yanlış Şekillerde kendini göstermektedir. *otur-lan-, suvar-lan-* gibi fiiller de yanlış örneksene yoluyla oluşmuşlardır.

Kaynaklar

Ata, A. (1998). *Nehcü'l Ferādis III Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK Yay.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre – Thirteenth – Century Turkish*, Oxford.

Derleme Sözlüğü (1993). 2. bs., Ankara: TDK Yay.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Divānu Lugāti't-Türk*, Ankara: TDK Yay.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları*, 2. bs., Ankara: TDK Yay.

⁵ Daha geniş bilgi için bk. Günay Karaağaç (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay., s.138-139, Günay Karaağaç (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay., s.624-626.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Kara, R. (1996). *Erzincan Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), II. C.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Özkan, N. (1999). “İsme Gelen Ekleri De Alabilen Bir Fiil Gövdesi: *belir-*” , *TDAY Belleten*. Ankara: TDK Yay.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- Tarama Sözlüğü* (1996). Ankara: TDK Yay.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yay.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Yavuzarslan, P. (2015). *Kamus-ı Türkî*, 2. bs., Ankara: TDK Yay.